

Ponyi László: „Isten háta mögötti kontextusok” Közösségtanulmányok, kisebbségi közösségek kutatásának módszertani alapjai

Ma már a közművelődési tevékenység egyik legfőbb célja, legerősebb szakmai orientációja a lokális - nem egy esetben kisebbségi - közösségek fejlesztése és megerősítése. Ennek a tevékenységnek egyik kiindulási alapja és vonatkozási pontja a közösségek tudományos szempontú vizsgálata. Fontos feladatként jelentkezik a korábbi, közösségekkel kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek áttekintése, kritikai elemzése, mai korra való adaptálása. Jelenti ez a meglévő módszertani bázis továbbfejlesztését, új módszerek elméleti megalapozását és a gyakorlatba való átültetésének folyamatát is. Reményeink szerint munkánkkal a fent jelzett folyamatokat segítjük, részben megalapozzuk, részben kiegészítjük. Tanulmányunkban röviden elemezzük és bemutatjuk a közösségi tanulmányok (community studies) jelentéstartalmait, tudománytörténeti előzményeit és jellegzetességeit. A 2010-es évekig vázlatosan ismertetjük a főbb magyarországi kisebbségi, ezen belül is főként a roma kutatásokat, valamint a kisebbségi közösségek kutatásának főbb módszertani kérdéseit. Jelen írásunkat elsődleges célja miatt szakirodalmi tanulmánynak is tekintjük.

A közösségtanulmányok elméleti megalapozása, szellemi előkészítése elsősorban Ferdinand Tönnies és Max Weber nevéhez fűződik. Tönnies az emberi akaratok viszonyait, más néven az emberi kapcsolatokat nevezi a közösség lényegének, amit valóságos és szerves életnek is tekint. Gondolkodásában a közösség körébe tartozik a családi élet, melynek sajátos alanya a nép, a falusi élet, amelynek alanya a község és a városi élet, melynek pedig az egyház az alanya. Tönnies a közösség fogalmához - a család és a vallás - mellett olyan szociális alapon szerveződő konstrukciókat is rendel, mint a szomszédság és barátság (Tönnies 2000:441-459).

Weber alapján: „Közösségnek nevezzük azt a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést - az egyes esetben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban - a résztvevők szubjektíve átérzett (érzelmi, indulati vagy tradicionális) összetartozásán alapuló beállítottság jellemzi.” (Weber 1987:66) Hasonlóan a társadalmi cselekvés megközelítéséhez, a társadalmi kapcsolat azt jelenti Webernél, ha több személy kognitív magatartása kölcsönösen igazodik

egymáshoz, és azt az egymáshoz való közös igazodás irányítja. Ez a kapcsolat aztán a legkülönbébb társadalmi formációkban, közösségekben ölthet testet. Szerinte beszélhetünk rendi, nemzeti, osztály, vagy éppen akár egy falu közösségéről is (Weber 1987:68). Ahhoz, hogy közösségről beszélhessünk, négy feltételnek kell fennállnia. Elsőként kell említenünk a társadalmi tér, vagy lokalitás meglétét. Másodsorban a közös érdekeket és közös identitásokat, amelyek közösséggé formálják az embereket. Harmadrészt a közösség tagjai között szükségképpen interakciók történnek, negyedrész pedig arra van szükség, hogy a közösség önmagát is azonosítsa ezekben a cselekvésekben (Cohent (1985) idézi Kovács 1997:10).[\[1\]](#)

A közösségtanulmány fogalmának és jellegzetességeinek megragadásánál Sárkány Mihály definícióját vesszük alapul. A közösségtanulmányok *„...mint módszer lényege egymással összefüggő, egymást átható társadalmi folyamatok leírása és értelmezése egy világos társadalmi kereten belül, melynek körvonalait mind a kutató, mind a vizsgált csoport tagjai személyesen érzékelik.”* (Sárkány 2000:57) A definíció alapján is, így a közösségtanulmányok egyelőre nem tekinthetők sem tudománynak, sem valamilyen más tudomány aldiszciplínájának. Inkább a társadalomtudomány egy módszerének nevezhetjük, ahogyan Kovács is fogalmaz: *„...e kutatási tradíció semmiképpen aldiszciplínája a szociológiának, a néprajznak, az antropológiának, netán a kultúrakutatásnak. Sokkal inkább módszer, műfaj és zsáner ezeken belül, vagy ezek elegyében.”* (Kovács 2007:9)

A nyugati típusú közösségtanulmányok három, történelmileg kialakult nemzedékéről lehet beszélni. Az első generációs közösségtanulmányok lényegében a szociológiából fejlődtek ki, ahol a közösséget adottnak, statikusnak gondolták. A történeti távlattal nem foglalkoztak, vizsgálatuk tárgyát túlidealizált organikus és egészséges egységnek fogták fel (Kovács 2007:9). A 20. század hetvenes éveiben a kutatási módszerek gyökeres megújulását hozta magával a második nemzedék jelentkezése. Itt elsősorban négy új kutatási módszert kell megemlítenünk. A megalapozott elméletet (Glaser – Strauss 1967), Clifford Geertz „sűrű leírását” (Geertz 1994), Granovetter kapcsolatháló elemzését (Granovetter 1973) és Kevin Lynch mentális térképezési eljárását (Lynch 1960).

A megalapozott elmélet (grounded theory) kidolgozása Barney Glaser és Anselm Strauss nevéhez fűződik. Véleményük szerint az elméletet a konkrét tapasztalatra, empiriára épülő kutatásoknak és arra épülő következetes elemzéseknek kell megelőznie (analitikus indukción). *„A grounded theory azon a feltételezésen alapul, hogy az általánosság különböző szintjein megfogalmazott értelmezések fontosak a társadalmi jelenségek mélyebb megértéséhez, ám az is fontos, hogy ezek az elméleti érvek ne szakadjanak el a cselekvések és jelenségek helyi értelmezésétől.”* (Feischmidt 2007:238).

Clifford Geertz úgynevezett sűrű leírása – hasonlóan a megalapozott elmülethez – paradigmikus változásokat hozott a közösségtanulmányokban, a tudományos gondolkodás a hermeneutikus megértés mintájának is nevezte azt. Geertz szerint: *”...az elméletalkotás legfontosabb feladata nem az, hogy elvont szabályszerűségeket kodifikáljunk, hanem az, hogy lehetővé tegyünk sűrű leírásokat. (...) ...nem az, hogy az esetektől elvonatkoztatva, hanem az, hogy az esetekben általánosítsunk.”* (Geertz 1994:220)

Geertz azt mondja, hogy az elmélet a leírásnak alárendelődik. Azonban ez a leírás úgy tér el a puszta események rögzítésétől, hogy abban már megjelennek az események közötti összefüggések és az általánosítás is. Ezért is sűrű leírás ennek a módszernek a neve.

„...az antropológus az ilyen tágabb értelmezéseket és elvontabb elemzéseket rendszerint úgy közelíti meg, hogy csipp-csupp ügyekkel köt egyre behatóbb ismeretséget. Ugyanazokkal a nagybetűs realitásokkal: Hatalom, Változás, Elnyomás, Munka, Szenvedély, Tekintély, Szépség, Erőszak, Szeretet, Presztízis kerül szembe, amelyekkel mások – történészek, közgazdászok, a politikai tudomány művelői és szociológusok – baljósabb formában találkoznak; csak hogy ő eléggé isten háta mögötti kontextusban kerül szembe velük.” (Geertz 1994:214-215) Megjegyzendő, hogy társadalmi viszonyok bemutatására a sűrű leírás módszere alapján, már végeztek Magyarországon terepkutatást Drávacsehíben és Szendrőládon (Feischmidt – Szuhay 1997).

Granovetter véleménye szerint az ismerősök (gyenge kötések) összefonódása a társadalomban kisebb valószínűséggel fordul elő, mint a barátoké (erős kötés). Ebből adódóan lényegében az emberek csoportjai alacsony sűrűségű hálózatot alkotnak, ahol sok lehetséges és fontos kapcsolat hiányzik.

A szoros baráti kapcsolatokból álló csoport pedig szorosan kötött lesz, ahol a lehetséges kapcsolatok többsége jelen van. A gyenge kötésekkel nem rendelkező társadalmi rendszerek pedig töredezetté válnak. (Granovetter 1973)

Lynch (1960) 5 éven keresztül vizsgálta 3 amerikai város esetében, hogy a mentális térképezés módszerével, milyen elemek segítségével rajzolják meg az adott város képét a vizsgálatban résztvevők. Lynch állítása szerint a résztvevők 5 fő elem segítségével a környezetükről konzisztens képet festettek. Ezek az elemek a következők: 1. Kisebb utak, utcák és különböző közlekedési lehetőségek (paths). 2. Jól értelmezhető és elválasztható határok: falak és épületek (edges). 3. A város viszonylagosan nagyobb részei, kerületei jellegzetes karakterjegyekkel (regions). 4. A város csomópontjai, kereszteződései (nodes). Végül pedig a város emblematikus nevezetességei, jelképei, amelyek referencia pontként működnek (landmarks).

A 90-es évektől, a harmadik nemzedék kutatásainak központi kérdése az lett, hogy a vizsgálati alanyok hogyan definiálják újra közösségeiket és az azokhoz való tartozásukat. Egyre erősebben vetődött fel a kérdés, hogy valójában mi is szervezi ezeket a közösségeket, milyen hozadékaik jelentkezik a közösség tagjainak az életében. A közösségi tanulmányok ekkora már beépítették a társadalmi tőke elméleteit is. Itt elsősorban Bourdieu (1997, 1998), Coleman (1988, 1990, 2001) és Putnam (2000) neveit kell megemlítenünk.

A magyar közösségtanulmányok indulása tulajdonképpen a múlt század 30-as éveiben induló falukutató mozgalommal kezdődött, amely még a modern szociológia kialakulását is megelőzte.^[2] A közösségtanulmányok harmadik nyugati nemzedékéhez hasonlóan, a kutatások középpontjába olyan témák kerültek, mint a kisebbségi, főként roma közösségek társadalmi viszonyainak vizsgálata, a nemi szerepek közösségbeli változásai, a lokális és közpolitikák jelenségei, azok változásai a közösségekben. Magyarországon ezek a nagy témák kiegészültek még a szegénységgel és kirekesztettséggel is. Ezekről nagyszerű összefoglaló történeti és jelenkori képet fest meg Kotics József (2007) és Váradi Mónika Mária két tanulmányában is (2007a; 2007b). A migráció, az etnicitás és a munkaerőpiac közös összefüggéseit az erdélyi munkavállalók esetében vizsgálta tanulmányában Pulay Gergő (2007). Az aprófalvak, illetve kisközösségek tanulmányozásában megjelent a feminista, illetve a gender szempontok érvényesítése, a nők és férfiak közötti különbségek bemutatása, a nők és férfiak helyi politikában való részvételének, a gyerekeknél és a házimunka arányának vizsgálata, a gazdasági aktivitás és a nemi szegregáció

kutatása is (Tímár 2007). Az elmúlt ötven év kistelepüléseken jelentkező migrációs folyamatok vizsgálata is markáns irány a hazai közösségtanulmányok sorában, amelyet tanulmányában Virág Tünde foglalt össze (2007).

A továbbiakban a roma közösségekkel kapcsolatos jelentősebb kutatásokat mutatjuk be röviden.

Az első igazán fontos cigánykutatásnak Magyarországon az 1893-as összeírást lehet nevezni. A vizsgálat a romák számát ekkor 272 777 főben határozta meg.^[3] A felmérést követően mintegy 50 évig nem történt aztán a cigány lakosságot érintő kutatás vagy felmérés. Az 1930 és 1960 közötti időszak romákkal – ezen belül is elsősorban az oláh cigányokkal – kapcsolatos etnográfiai kutatásainak két nagy tematikája létezett. Az egyik a hagyományos cigány mesterségek feltárása és rögzítése, a másik pedig a roma folklór kutatása. A kutatások tehát a korábbiakban még nem irányultak a romák aktuális társadalmi viszonyainak vizsgálatára. Ahogy Szuhay Péter is megállapítja: *„A kutatás tehát nem a „valódi” cigány kultúra leírására törekedett, hanem a magyar népi kultúra archaikus rendszerének megismerésére. A cigányok és nem cigányok együttélésének hangsúlyozása mintegy legitimálta azt a gondolatot, hogy a cigányság kultúrája kizárólag átvétel eredménye.* (Szuhay 2007:90).

Meg kell megemlítenünk még a cigányság társadalmi helyzetét, elmaradottságát vizsgálni hivatott kutatásokat és összeírásokat is a II. világháború után és az 1950-es években. A felméréseket főként azok a munka-, egészség- és oktatásügyi szakminisztériumok végezték, amelyeknek a feladat- és hatáskörébe tartozott akkoriban a cigányság ügye. A vizsgálatok célja ekkoriban elsősorban a cigányság elmaradottságának feltárása és megszüntetése volt. Ezeken a felméréseken alapult az MSZMP KB 1961. évi határozata is, amely akkoriban az oktatási és a lakhatási körülmények, valamint a munka javításában látta a kivezető utat (Szuhay 2007:91). Kemény István vezetésével zajlott 1971-ben az a vizsgálat, amelyet már valóban a cigányság társadalmi viszonyait feltáró és elemző szociológiai vizsgálatnak is nevezhetünk (Kemény – Janky – Lengyel 2004; Kemény – Rupp – Csalog – Havas 1976). Ezt követték aztán az ugyancsak Kemény István nevével fémjelzett, 1993/1994-es, majd 2003-as adatfelvételek. A kutatók 1971-ben 320 000, 1994-ben 450 000-500 000, 2003-ban pedig már 600 000 főre becsülték a cigányság országos belüli számarányát. Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy a 2001-es népszámláláson megközelítőleg csupán 190 000 személy vallotta magát cigánynak.

Spreen (1992:34-58) szerint a nehezen körülhatárolható társadalmi csoportok két módon értelmezhetőek. Egyrészt az adott csoportok relatíve kis létszáma miatt, másrészt pedig a rejtőzködő magatartásuk alapján. A rejtőzködés ebben az esetben azt jelenti, hogy a csoport tagjai próbálják elfedni az adott csoporthoz tartozásukat mások elől. A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy a cigányság lényegében a klasszikus esete a nehezen körülhatárolható társadalmi csoport fogalmának és jelentésének. Erről a problematikáról és ennek társadalomtudományi vetületéről szólt lényegében a „Ki a cigány” vita hazánkban a Kritika és a Replika folyóiratokban. Az 1997-1998-as években kibontakozó szellemi diskurzus Szelényi Iván és Ladányi János közös cikkével indult (Ladányi – Szelényi 1997), amelyben a szerzőpáros kutatási alapkérdése az volt, hogy mennyi a cigány népesség száma és aránya az összlakosságon belül. Szerintük erre a kérdésre – lényegében a fenti problémák miatt – a társadalomtudomány nem tud válaszolni. A szerzőpáros szerint a külső szemlélő, a változó társadalmi és történeti helyzetek miatt maga is folyamatosan változik, éppen ezért nincsenek objektív, külső kritériumok (Ladányi – Szelényi 1998a; Ladányi – Szelényi 1998b). Így tehát nem marad más, mint az önminősítés a cigányságra vonatkozó adatok

feltárásához (Kállai 2014:114-146).

A másik tábort – Kemény Istvánt és munkatársait – a fenti logika és érvelés nem győzte meg. Úgy gondolták, hogy azok tekinthetők cigánynak, akiket környezetük annak tekint (Kertesi 1998; Kertesi – Kézdi 1998; Havas – Kemény – Kertesi 1998). A vita azon túl, hogy tisztázta a fogalommal kapcsolatos tudomány-metodológiai álláspontokat, a további kutatások módszertani eszköztárát is befolyásolta. Szelényi Iván és Ladányi János a vitát követő kutatásában már a különböző módszereket kombinálta. Így egyszerre használták a minta kiválasztásánál az önazonosítást, a környezet álláspontját és a tapasztalt kérdezőbiztosok véleményét. A tudományos közéletet felpezsdítő termékeny vita azonban fontos alapkérdésekre nem kereste a választ. *„Miből gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány? Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselvek, amelyekkel valaki azonosulva valaki cigánynak tartja magát.”* (Kállai 2014:116).

Visszatérve a romakutatások vázlatos bemutatására, a vizsgálatok jelentős része az 1970-es évektől már a romákkal szembeni előítéleteket is vizsgálja. Ezek közül, a teljesség igénye nélkül, olyan kutatók neveit kell megemlítenünk, mint Hahn Endre, Tomka Miklós, Pártos Ferenc, Tauber István Fábrián Zoltán Erős Ferenc, Mészáros Ágnes. A vizsgálatok egyértelműen jelzik, hogy az országban nagyon erős, több elemből álló előítéletes gondolkodás jelentkezik és uralkodik a cigánysággal szemben (Hahn – Tomka – Pártos 1979; Tauber 1984; Tomka 1994; Erős – Mészáros 1994). Ugyancsak a múlt század hetvenes éveitől jelentek meg azok a kutatások, amelyek főként a cigányság társadalmi viszonyait, kultúrájukat és beilleszkedésüket vizsgálta a többségi helyi társadalomba. (Csalog 1974; Lengyel 1974; Babus – Gáti – Mészáros 1984; Vajda 1991). *„Egyszerre szociológiai és társadalomtörténeti szemléletű, miközben a közösségtanulmányozás hagyományába is illeszkedik Ladányi János és Szelényi Iván csenyétei kutatása (Ladányi – Szelényi 2004), amely az underclass fogalmával egy új megközelítést, nyelvezetet és érvelést honosított meg a többnyire falusi zárványtelepüléseken, mélyszegénységben élő romák helyzetének értelmezésében”* (Szuhay 2007:93).

Feltétlenül meg kell említenünk még a sorban Michael Sinclair Stewart nevét is, aki az oláh cigányok identitását, kultúráját és közösségét vizsgálta. Ő, eltérően a korábbi vizsgálatoktól, az egyéni és közösségi viszonyokat, azok megszervezésének módját vizsgálta (Stewart 1994). A kutatásokon belül még olyan irányzatról is beszélhetünk, melynek részben antropológus, részben szociológus kutatói elsősorban a legszegényebb a legrosszabb sorú cigány közösségeket kutatták (Horváth 2002a; Horváth 2002b; Kovai 2002; Molnár 2002; Durst 2001a; 2001b; Fleck – Virág 1999; Lakatos 2000a; 2000b; Hajnal 1998; Hajnal 2000).

Fontos eseménynek nevezhetjük, hogy 1998-ban megalakult az MTA Kisebbségkutató Műhelye, amelyet a kisebbségi kutatási terület első intézményesített formájának is nevezhetünk. A hároméves időtartamra alakult szervezet a határon túli magyar közösségeket, a hazai nemzetiségi csoportokat és külön kutatási területként a romákat állította az érdeklődésének középpontjába. A romákkal kapcsolatos kutatások vezetője Kemény István lett. Az állandó munkatársak körébe Kállai Ernő, Prónai Csaba és Vajda Imre tartoztak, külsős munkatársként pedig többek között Lakatos Elza, Virág Tünde, Fleck Gábor és Hajnal László Endre csatlakozott. Működésük alatt olyan jelentős eredmények születtek, mint a „Cigányok/romák Magyarországon”, vagy a Migrációs Kutatóközponttal közösen végzett kutatás, amely a romák kivándorlását tanulmányozta (Kovács 2002). Ekkor készült el a kisebbségi önkormányzati rendszer első átfogó vizsgálata is (Csefkó – Kovács 1999; Kállai (szerk.) 2004; Kállai 2005). A Műhely és más intézmények együttműködése

eredményeként született meg a „Cigánynak lenni” Magyarországon című éves jelentés, amely 2000 és 2008 közötti időszakban elemezte a roma közösségek helyzetét (Kemény 2000a; 2000b; Kállai (szerk.) 2002; Kállai – Törzsök (szerk.) 2000, 2004).

2001-ben a kutatóközösség pozitív szervezeti és tartalmi változásokon ment keresztül, hiszen az MTA most már önálló egységként hozta létre a Kisebbségkutató Intézetet, ezen belül pedig Kállai Ernő vezetésével megalakult a Romológiai Kutatócsoport. 2001-2004 között zajlott le az intézet falai között „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején” című kutatási program, amelynek vezetője Kemény István lett. Ebben a programban valósult meg a harmadik országos cigányfelvétel (Kemény – Janky – Lengyel 2004) és Prónai (2002) ebben az időszakban jelentette meg a „Cigányok Európában” sorozat további kötetét. A másik jelentős program „Az önkormányzatiság, a pozitív diszkrimináció, az oktatás szerepe a romák helyzetének javításában – elméleti és gyakorlati modellek” című kutatási program 2006-2010 között zajlott Kállai Ernő vezetésével.

Felhasznált irodalom:

- Babus Endre– Gáti Zoltán– Mészáros Ágnes(1984): A cigányság helyzete egy magyar faluban. In: Szociálpolitikai értesítő, 1984. 2. évfolyam, 80-126. p.
- Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum, 156-177. p.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György– Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula, 155-177. p.
- Cohen, Anthony, P. (1985): The Symbolic Construction of Community. London, Tavistock
- Coleman, James S. (1988): Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94, 95-120. p.

<http://courseweb.ischool.illinois.edu/~katewill/for-china/readings/coleman%201988%20social%20capital.pdf>. 2016. 09. 29. 09. h. 30. s.

- Coleman, James, S. (1990): Foundation of Social Theory. Cambridge, Harvard University Press. o.n. (Elérhető: <https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Coleman-Foundations+of+Social+Theory-ch+12.PDF>, letöltés: 2016. 09. 29. 09:33)
- Coleman, James, S. (2001): Társadalmi tőke. In Lengyel György– Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Budapest, Aula, 99-129. p.
- Csalog Zsolt (1974): A jászfényszaru cigányság 1971-ben. In: Tóth János (szerk.): A Jász Múzeum Jubileumi Évkönyve. Jászberény, Jász Múzeum, 219-239. p.
- Csefkó F. Pálné – Kovács I. (szerk.): Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon, 1994-1998. Budapest, 1999, Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja
- Durst Judit (2001a): A bordói „nem igazi cigányok”. Esettanulmány a paraszt cigány identitásról. In: Beszélő, 2001. 7-8. szám, 95-99. p.
- Durst Judit (2001b): „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. In: Századvég, 2001. ősz, 71-92. p.
- Erős Ferenc – Mészáros Ágnes (1994): Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban. In: Erős Ferenc (szerk.): A válság szociálpszichológiája. Budapest, T-Twins, 128-148. p.

- Fleck Gábor – Virág Tünde (1999): Egy beás közösség múltja és jelene. Budapest, MTA PTI Regionális Kutató Központ
- Feischmidt Margit – Szuhay Péter (1997): A sűrű leírás. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. (s.l.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 243-260. p.
- Feischmidt Margit (2007): Sűrű leírás. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet, (s.l.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 234-243. p.
- Geertz, Clifford (1994): Sűrű leírás – „A bennszülöttek szemszögéből”. Az antropológiai megértés természetéről. In: Niedermüller Péter (szerk.): Az értelmezés hatalma. Budapest, Századvég, 170-220. p.
- Glaser, Barney – Strauss, Anselm (1967): The Discovery of Grounded Theory: Strategies of Qualitative Research. (Elérhető: http://www.sxf.uevora.pt/wp-content/uploads/2013/03/Glaser_1967.pdf, letöltés: 2016. 09. 28. 22:51)
- Granovetter, Mark (1973): The strenght of weak ties. In: American Journal of Sociology, 1973. 78; 1360-1380.p. (Elérhető: https://sociology.stanford.edu/sites/default/files/publications/the_strength_of_weak_ties_and_exch_w_gans.pdf, letöltés: 2016. 09. 28. 22:53)
- Hahn Endre – Tomka Miklós – Pártos Ferenc (1979): A közvélemény a cigányokról. Tanulmányok, beszámolók, jelentések. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Hajnal László Endre (1998): Nagyvárosi cigányok (Fotóesszé). (s. l.), (s. n.), 167-178. p.
- Hajnal László Endre (2000): Nagyvárosi cigányok. In: Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Budapest, Osiris – MTA Kisebbség Kutató Műhely, 140-162. p.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Kritika, 1998. 3. szám, 193-201. p.
- Horváth Kata (2002a): Savanyú mondja. Gömbaljai cigány nők életéről és gyermeknevelési szokásairól. In: Beszélő, 1998. 6. szám, 70-80. p.
- Horváth Kata (2002b): „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást” Epizódok egy falusi magyar cigány közösség életéből. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 241-327. p.
- Kállai Ernő (2014): Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? In: Régió, 2014. 22. évfolyam 2. szám, 114-146. p.
- Kállai Ernő (2005): Legislation and Government Programs Relating to the Roma Population in Hungary since the Political Changes of 1989–90. In: Kemény, I. (ed.): Roma of Hungary. Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey
- Kállai Ernő (szerk.) (2004): Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Budapest, MTA ENKI – Gondolat Kiadói Kör, 175 p.
- Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.) (2004): Helybenjárás. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés. Budapest, EOKIK
- Kállai Ernő (szerk.) (2002): The Gypsies/The Roma in Hungarian Society. Budapest, Teleki László Alapítvány
- Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.) (2000): Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000. Budapest, EOKIP
- Kemény István (szerk.) (2000a): A magyarországi romák. Budapest, 3-17. p.

- Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (1976): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. Budapest, MTA – Szociológiai Kutató Intézet
- Stewart, Michael, Sinclaeer (1994): Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest, MTA Szociológiai Intézet
- Kemény István (szerk.) (2000b): Cigányok/ romák és a láthatatlan gazdaság. Budapest, 2000b, AKM – Osiris. 84-85. p.
- Kemény István – Jankó Béla– Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971 – 2003. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről. In: Replika, 1998. 29. szám, 201-222. p.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): A cigány népesség Magyarországon. Budapest, Socio-Typo
- Kotics József (2007): A magyar községtanulmányok huszadik századi története. In: Kovács Éva (szerk.): Községtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 23-43. p.
- Kovai Cecília (2002): Az átokról. „Cigány beszéd” a gömbaljaiak között. In: Tabula, 2002. 5. évf. 2. szám, 272-289. p.
- Kovács Éva (2007): A községtanulmánytól a lokális megismerésig. In: Kovács Éva (szerk.): Községtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 9. p.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? In: Kritika, 1997. 12. szám, 3-6. p.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Kritika, 1998. 3. szám. 201-209. p.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Replika, 1998. 30. szám, 179-181. p
- Lakatos Elza (2000a): Lóvé te kerem. Roma régiségkereskedők. In: Beszélő, 2000. 5. szám, 106-112. p.
- Lakatos Elza (2000b): Akik elmennek az üzletért a világ végére is – roma régiségkereskedők. In: Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségi Kutató Intézet, 163-175. p.
- Lengyel Gabriella (1974): A letenyei muzsikás cigányok. In: Zalai tükör II. köt, 25-41. p.
- Lynch, Kevin (1960): The image of the City. Cambridge (Mass) – MIT Press (Elérhető: http://interactive.usc.edu/wp-content/uploads/2013/10/Image_of_the_City.pdf., letöltés: 2016. 09. 28. 22:55)
- Molnár Emília (2002): Atyáskodás és kizsorítódsdi. Helyi intézmények, cigányok, kisebbségi önkormányzatok. In: Beszélő, 2002. 1. szám, 74-84. p.
- Pónyi László (2014b): Községi Művelődés és a tőkeelméletek. In: Kulturális Szemle, 2014. évi 1. szám, 33-41. p. (Elérhető: https://kulturalisszemle.hu/storage/upload/Kulturalis_szemle2014_1.pdf, letöltés: 2014. 02. 14. 15:48)
- Prónai Csaba (szerk.): Cigányok Európában 2. Olaszország. Budapest, 2002, Új Mandátum
- Pulay Gergő (2007): Migráció, etnicitás és munkaerőpiac. In: Kovács Éva (szerk.): Községtanulmány – Módszertani jegyzet. (s.l.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 103-115. p.
- Putnam, Robert, D. (2000): Bowling alone. The collapse and revival of American community. New York, Simon and Schuster

- Sárkány Mihály (2000): Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In Sárkány Mihály (szerk.): Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában. Budapest, L'Harmattan, 57.p.
- Spreen, Marinus (1992): Rare populations, hidden populations, and link-tracing designs: what and why. In: Bulletin de Méthodologie Sociologique. No. 36, September, 34-58. p.
- Szuhay Péter (2007): Romakutatások. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 88-103. p.
- tauber istván (1984): A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái, Szociálpolitikai értesítő. 2. szám, 174-188. p.
- Tímár Judit (2007): Társadalmi nemek, aprófaluk és közösségtanulmányok. In: Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 115-134. p.
- Tomka Miklós (1991): Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 8-36. p.
- Tönnies, Ferdinand (2000): Közösség és társadalom In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.): Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Budapest, Új Mandátum, 441-459. p.
- Vajda Zsuzsa (1991): Cigányok és magyarok együttműködése egy Pest megyei településen. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 145-160. p.
- Váradi Mónika Mária (2007a): Szegénység, kirekesztettség. In Kovács Éva szerk.: Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 69-88. p.
- Váradi Mónika Mária (2007b): Utak, elágazások – a közelmúlt falukutatásai. In Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. (s. I.), Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 43-69. p.
- Virág Tünde (2007): Migrációs folyamatok aprófalvakban. In Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 137-147. p.

Weber, Max (1987): Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 66-68. p.

[1] Tudomásunk szerint a Kovács Éva által szerkesztett 2007-ben megjelent Közösségtanulmány – Módszertani jegyzet mind a mai napig a legátfogóbb, legalaposabb hiánypótló munka ebben a témában.

[2] A modern szociológia megszületése Magyarországon lényegében éppen a falukutató mozgalomra való válasz eredményeként is értelmezhető (Kovács 2007).

[3] A kutatás alapján állandó letelepedett ebből 243 432 fő, huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó 20 406, vándorló pedig 8938 fő volt. A tanköteles roma gyerekek 69%-a nem járt iskolába. Arányát tekintve a roma populáció területi megoszlása egyenetlen volt, ebben az időszakban főként az erdélyi megyékben éltek (105 034 fő).